

ДО ПИТАННЯ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ ТА ПРАВОВОГО ВИЗНАННЯ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ

О. ГРИЩУК
*доктор юридичних наук,
професор кафедри теорії та філософії права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)*

Проблема взаємозв'язку людини і права є однією з найбільш актуальних у філософії права. Вона включає в себе дослідження сутності, природи та призначення людини, її сучасного та майбутнього буття, а також особливостей буття права, розуміння його змісту та структури. Особливістю права є те, що воно, з одного боку, впливає із сутності людини, є результатом гармонізації між її біологічним, соціальним та духовним буттям та формується в результаті діяльності, спрямованої на впорядкування суспільних відносин. З другого боку, право формує ті умови і способи життєдіяльності, які об'єктивно необхідні для нормального існування людини, функціонування суспільства і держави. Отже, людина формує у своїй свідомості право як ідеальну модель, прагнучи, в той же час, відповідати цій моделі. Такий взаємозв'язок на сьогодні можна вважати вирішальною та визначальною умовою прогресивного розвитку суспільства в цілому, конкретної людини і права як ефективного регулятора суспільних відносин. Саме тому важливим є дослідження підстав, які визначають високозначуще місце права в людському бутті. Справедливим видається шукати ці підстави в людській гідності.

Розвиток ідеї людської гідності у всі часи був онтологічно пов'язаний із людиною та її правами. Людська гідність тлумачилась як прояв природи людини, її духовного начала, а тому розглядалась як підґрунтя, базис природного права. Вже в епоху Античності людська гідність пов'язувалась із правосуб'єктністю людини і включала в себе дві складові: гідність члена співтовариства та гідність громадянина, що вело до утвердження самоцінності людини як такої, незалежно від соціального статусу. Розвиток ідеї людської гідності від гідності роду, гідності громадянина, як суспільної цінності і до самоцінності людини був центральним напрямом у розвитку філософії того часу.

Розуміння античними філософами зв'язків справедливості і права, суспільного життя особи як однієї з умов здійснення нею своєї свободи, ролі сім'ї в державі набули нового глибинного змісту в контексті християнської духовності.

Християнство здійснило переворот у ставленні до людини, проголосивши рівність людей перед єдиним Богом, незалежно від соціального становища і національності. Гідність людини розумілась крізь призму того, що вона першопочатково містить у собі образ Бога. В епоху Ренесансу відбувся перехід до ідей самоцінності людини та людської гідності крізь призму філософії гуманізму. Розуміння самостійності з'єднувалося з ідеєю громадянськості як складової гідності людини, посилювало гуманістичні течії в католицизмі, а згодом і в протестантизмі.

Характерною особливістю розуміння ідеї гідності в епоху Нового часу стала моральна реабілітація людини, обґрунтування її суверенності як морального суб'єкта і утвердження її прав. Епоха характеризувалася зростанням самосвідомості націй, антистановими та революційними проявами. Виникла нова політична сила — буржуазія, котра активно відстоювала ідеї свободи, рівності, братства, цінність нації та республіки. Посилювалися прагнення створити умови, коли б людина меншою мірою залежала від визнання станової або родової повноцінності. Мірилом гідності людини все більш ставало не стільки місце і умови народження, скільки приналежність до людського роду. Збільшувались вимоги до зміцнення гарантій гідності, створюваних державою. Починається більш повне визначення загальних ознак гідності людини, а також виділення прав людини першого покоління, які були зосереджені на індивідуальних громадянських і політичних правах, гарантуванні індивідуальної свободи.

У німецькій класичній філософії значний внесок у розвиток поняття людської гідності зробив І. Кант, який тлумачив гідність трансцендентально, безвідносно до досвіду. Він першим спробував розкрити людську гідність через внутрішню свободу людини як таку, що впливає з гуманітарно-родової рівності людей, — саме тому людська гідність розглядається як результат еволюції людини. І. Кант протиставляв поняттю гідності категорію ціни: «у царстві цілей все має або ціну, або гідність. Те, що має ціну, може бути замінене також і чимось іншим як еквівалентом; те, що вище всякої ціни, тобто не допускає ніякого еквіваленту, володіє гідністю» [1, с. 277]. Таким чином, володіти людською гідністю означає бути унікальною і неповторною особистістю, яка причетна до справжньої моральності і здатна зробити максимум своєї поведінки об'єктивним законом волі для всіх інших людей.

Значний внесок у розвиток концепції людської гідності зробив Дж. Ролз, який вважав, що почуття власної гідності (самоповага) є важливим первинним благом і включає два аспекти: 1) вона включає відчуття людиною власної значимості, її тверде переконання в тому, що її концепція власного блага, життєвого плану заслуговує реалізації. При цьому має значення наявність раціонального життєвого плану, який відповідає аристотелівському принципу і передбачає реалізацію природних здібностей. Крім того, важливою є переконаність у тому, що сама особа і її справи є схваленими іншими людьми, які так само користуються повагою і асоціація з якими є бажаною; 2) самоповага включає впевненість у власних здібностях, оскільки людина має владу виконувати власні наміри. Якщо особа відчуває малоцінність власних планів, вона не може виконувати їх із задоволенням, отримувати задоволення від їх виконання, а також продовжувати починання у випадку невдачі, що викликає апатію і цинізм. Таким чином, кожна особа прагне уникнути таких соціальних умов, які підривають її самоповагу (почуття власної гідності) [2, с. 159].

Згідно з концепцією Ю. Габермаса, нормативним джерелом сучасних прав людини є ідея людської гідності, яка вкорінена в універсальному змісті моралі. Права людини розглядаються як такі, що повинні служити захисту людської гідності. Це має своєю необхідною конотацією, з одного боку, самоповагу, а з другого — соціальне визнання міжнародного статусу демократичної держави. Звідси випливає співвідношення людської гідності з реалістичною утопією, необхідною метою якої є здійснення соціальної справедливості, яка притаманна інститутам демократичної держави [3, с. 66].

Людська гідність, як багатоаспектна цінність людини, глибоко проникла у зміст права. Ознаки і якості, що характеризують та визначають людську гідність, становлять основу прав і свобод людини, її правового статусу. Права людини є формою виразу особистісної цінності (цінності для людини) природного права. Фактично існуючі соціальні можливості людини визнаються її правами на протипагу існуючому юридичному статусу людини. Без цього певного протиставлення, без необхідності тлумачення соціальних можливостей з точки зору справедливого та ідеального питання прав людини втратило б свою актуальність. Сутність прав людини полягає у визначенні певного мінімуму загальнолюдських вимог до правового і соціального статусу людини, який є необхідним для її нормального існування. Права людини не можуть гарантувати справедливості чи добробуту, однак вони захищають від приниження людської гідності.

У зв'язку з цим велике значення має регламентація ідеї людської гідності у позитивному праві та створення дієвих механізмів їх охорони і захисту. Ідея непорушності прав і свобод, їх рівності та невід'ємності відображає споконвічне прагнення людства до знищення всіх форм насильства, експлуатації і пригноблення, прагнення до співіснування, заснованого на принципах справедливості, демократизму та гуманізму. Однією із сучасних тенденцій розвитку прав людини виступає універсалізація концепції прав людини, поширення її на все більшу кількість держав, збільшення питомої ваги загальнолюдського у змісті прав, закріплених у правових актах різних держав світу.

Сучасна система захисту людської гідності та прав людини бере початок з утворення ООН. У преамбулі Статуту цієї організації йдеться про рішуче прагнення народів Об'єднаних Націй утвердити віру в основні права людини та гідність і цінність особи. У Загальній декларації прав людини (1948) [4] звернення до людської гідності має місце шість разів. Серед них можна виділити:

1. Загальне чи абстрактне звернення до людської гідності. Застосовується з метою виділення основних соціальних цінностей і засад функціонування суспільства. Зокрема, у преамбулі Загальної декларації вказано, що визнання гідності, притаманної всім членам людської сім'ї та рівних і невід'ємних їх прав, є основою свободи, справедливості та загального миру в усьому світі. Підкреслено, що народи ООН підтвердили свою віру в основні права людини та гідність і цінність людської особи.

2. Нормативне звернення до людської гідності визначає систему ідеальних або бажаних соціальних зв'язків, які лежать в основі взаємовідносин між людьми. Так, ст. 1 вказує, що всі люди народжуються вільними й рівними за своєю гідністю та правами. Вони наділені розумом і совістю та повинні діяти один стосовно одного в душі братерства.

3. Позанормативне, або таке, що застосовується для реалізації чи закріплення конкретних прав людини. Зокрема, ст. 5 вказує, що ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує людську гідність, ставлення чи покарання. Стаття 22 закріплює право кожної людини на соціальне забезпечення, а також на реалізацію необхідних для підтримки її гідності й вільного розвитку особистості прав у економічній, соціальній і культурній сферах. Стаття 23 закріплює право кожного, хто працює, на справедливий і задовільний винагороду, яка забезпечує гідне людині існування [5, с. 266].

Це знайшло свій розвиток у преамбулах до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966) [6] і Пакту про громадянські і політичні права (1966) [7], які проголошують, що всі права людини «впливають із властивої людській особі гідності». З такого формулювання виходить кілька істотних висновків: людська гідність розглядається як джерело прав людини, тобто підноситься на рівень принципу права; людська гідність належить кожному, незалежно від законодавчого закріплення; право людини на гідність впливає з принципу людської гідності.

Крім того, Пакт про громадянські і політичні права передбачає у ст. 7, що нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поведженню чи покаранню, а ст. 10 закріплює, що «всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поведження і поважання гідності, властивої людській особі».

У межах ООН було прийнято низку правових актів, котрі торкаються окремих видів порушень прав людини, зокрема, расової дискримінації, дискримінації жінок, дітей, геноциду, заборони катувань. У цих актах застосування поняття «людська гідність» відбувається у два способи: відсилне застосування (має місце у випадку посилання у преамбулах міжнародних правових актів на відповідні формулювання Загальної декларації прав людини); безпосереднє застосування поняття, здебільшого нормативне чи позанормативне. Зокрема, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження та покарання [8] містить звернення до гідності, властивої людській особі, як джерела прав і свобод людини, заборону вчинення протиправних дій, що принижують людську гідність, а також дає роз'яснення понять, які пов'язані з протиправними діями (наприклад поняття «катування»).

В Європі розвиток механізму захисту людської гідності та прав людини пов'язують із прийняттям Конвенції про захист прав людини і основних свобод (1950) [9] та з діяльністю (прецедентним правом) Європейського суду з прав людини. Так, ст. 3 Конвенції зазначає, що нікого не може бути піддано «катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню». Вказана стаття встановлює безумовну заборону катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведження й покарання, або «поганого поведження», як узагальнено його визначає Європейський суд з прав людини. На відміну від більшості норм у сфері захисту прав людини, ця заборона не знає відступів за жодних обставин, і її порушення не може бути виправданим.

Роз'яснення змісту деліктів, передбачених ст. 3 Європейської конвенції, міститься у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Данія, Франція, Норвегія, Швеція та Нідерланди проти Греції» (1969 р.). Суд визначає такі ступені забороненого поведження з людиною: нелюдське поведження або покарання (таке поведження, яке навмисно спричинює тяжке розумове чи

фізичне страждання, що за даних обставин є невинуватим); поведження або покарання, що принижує гідність (поводження, яке грубо принижує особу перед іншими або примушує її діяти всупереч власній волі чи власним переконанням). У справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (1978) Європейський суд вніс деякі корективи до цих визначень, зазначивши, що: катування — це нелюдське поведження, яке здійснюється навмисно і призводить до дуже серйозних і тяжких страждань; нелюдське поведження чи покарання — це спричинення сильних фізичних та душевних страждань; поведження, що принижує гідність — це знущання, які мають на меті викликати у жертви почуття страху, страждання і почуття власної неповноцінності, а також принизити її гідність та зламати її фізичний і моральний опір [10, с. 13].

Таким чином, не викликає сумнівів, що метою ст. 3 Конвенції є захист гідності, фізичної та психічної недоторканності особи. Сьогодні домінуючою є точка зору, що у своїх рішеннях щодо застосування як ст. 3 Конвенції, так й інших статей цього документа, коли постає питання про повагу до людської гідності, Суд не ставить за мету розкрити її сутність, а лише визначає, чи справді діяння представників держави заперечили її стосовно конкретного заявника. Однак у кожному рішенні щодо застосування цієї статті, а також її співвідношення з іншими статтями Конвенції можна простежити підходи Суду до розуміння суті людської гідності як найвищої цінності людини, яке він здійснює через тлумачення положень Конвенції у світлі конкретних обставин справи.

Це набуває великого значення крізь призму права громадянина України на звернення до Європейського суду з заявою проти України у випадку, коли заявник вважає, що національне правосуддя не захистило чи не поновило його порушеного права. Крім того, 30 березня 2006 р. набув чинності Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [11], який визнає практику Європейського суду джерелом права України і встановлює обов'язкове здійснення перевірки чинних законів і підзаконних актів на відповідність Конвенції та практиці Суду.

Законодавство України приділяє значну увагу людській гідності та правам і свободам людини. Так, звернення до поняття «людська гідність» у Конституції України [12] зустрічаємо, зокрема: у Преамбулі, де зазначено про необхідність «забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя»; у ст. 3: «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»; у ст. 21: «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах»; у ст. 28 вказано, що кожен має «право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню»; у ст. 41: «використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян»; у ст. 68, яка передбачає обов'язок кожного «не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей»; у ст. 105, яка передбачає відповідальність за посягання на честь і гідність Президента України. Відповідно до змісту цих статей, дотримання, утвердження і забезпечення людської гідності і прав людини є фундаментальною конституційною засадою в Україні.

У Цивільному кодексі України [13] гідність визнано особистим немайновим благом, яке охороняється цивільним законодавством (ст. 201). Стаття 297 передбачає право на повагу, недоторканність та судовий захист гідності та честі фізичної особи. У статті 23 регламентовано право особи на відшкодування

моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. Зазначено, що моральна шкода полягає, зокрема, у приниженні честі та гідності фізичної особи.

Кримінальний кодекс України [14] передбачає відповідальність за злочини проти волі, честі та гідності особи (розд. 3). Кримінальний процесуальний кодекс України [15] вказує, що повага до людської гідності є загальною засадою кримінального провадження (ст. 7) та зазначає, що під час кримінального провадження має бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи (ч. 1 ст. 11). Також забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність (ч. 2 ст. 11). Крім того, визначено, що кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження (ч. 3 ст. 11). Зміст цих статей охоплює основні сучасні приватно-правові та публічно-правові особливості регламентації людської гідності у праві.

Таким чином, людська гідність є постійно змінюваним суспільним явищем. Її сутність може бути теоретично виражена лише поняттями, що розвиваються, перетворюються, змінюють одне одного [16, с. 12]. Поряд з цим людська гідність є базовою соціальною цінністю, оскільки ґрунтується на автономії людини. Автономія є основою для формування особи на засадах раціонального вибору можливих дій, способу життя загалом, керуючись власною системою цінностей та власними ціннісними орієнтаціями. За таких умов людина творить себе сама, визнає відповідальність за своє життя та можливість робити з ним усе на власний розсуд. Автономна особа, яка має чітко виражену індивідуальність, чіткий життєвий план, сформовані погляди на життя, власну систему цінностей, здійснює зважений самостійний вибір, є носієм гідності. Саме автономія вирізняє людину з-поміж інших форм буття, формує ідеал, до якого слід прагнути кожній людині. Таким ідеалом виступає людська гідність, природа якої є двоякою: з одного боку, людська гідність втілює всі найкращі ціннісні здобутки людства, виражає рівень гуманістичного розвитку автономної людини як родової істоти; з другого боку, людська гідність вчиняє прямий і безпосередній вплив на кожну людину, впливаючи на її поведінку через базові цінності суспільства, формуючи її погляди на життя, формуючи особисту систему цінностей, ціннісні орієнтації і, таким чином, зумовлює та формує особисту гідність кожної людини.

Ідея людської гідності пов'язується із цінністю людини та оцінкою її значення і місця в суспільстві та державі. Саме оціночний момент у вигляді моральної чи правової оцінки є суттєвим засобом впливу на поведінку людини, на основі якого формуються еталон вимог, що виставляється до дій людей у конкретній ситуації з конкретного приводу. Ці вимоги стають особистими нормами дій лише у випадку, коли вони забезпечуються перш за все внутрішнім переконанням людини в їх корисності, вигідності, цінності як для неї самої, так і для інших людей.

Вищенаведене дає можливість розглядати людську гідність як самоцінність та суспільну значущість людини, яка визначається існуючими рівнем суспільних відносин, загальносуспільними уявленнями про свободу, справедливість, рівність та виступає джерелом прав і свобод людини.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Кант І.* Сочинения : в 6 т. / І. Кант. — М., 1963–1966. — т. 4, ч. 1. — 543 с.
2. *Ролз Дж.* Теория справедливости / Дж. Ролз. — Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. — 507 с.
3. *Хабермас Ю.* Концепт человеческого достоинства и реалистическая утопия прав человека / Ю. Хабермас // *Воп. философии.* — 2012. — № 2. — С. 66–80.
4. *Загальна декларация прав людини* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015. — Назва з екрана.
5. *Грищук О. В.* Людська гідність у праві: філософські проблеми / О. В. Грищук. — К. : Атіка, 2007. — 432с.
6. *Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042. — Назва з екрана.
7. *Міжнародний пакт про громадянські і політичні права* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043. — Назва з екрана.
8. *Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_085 — Назва з екрана.
9. *Конвенція про захист прав людини і основних свобод* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004 — Назва з екрана.
10. *Гом'єн Донна.* Короткий путівник по Європейській конвенції з прав людини / Гом'єн Донна. — Львів : Кальварія, 2000. — 172 с.
11. *Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> — Назва з екрана.
12. *Конституція України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> — Назва з екрана.
13. *Цивільний кодекс України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15> — Назва з екрана.
14. *Кримінальний кодекс України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> — Назва з екрана.
15. *Кримінальний процесуальний кодекс України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> — Назва з екрана.
16. *Придворов Н. А.* Достоинство личности и права / Н. А. Придворов. — М. : Юрид. лит., 1977. — 134 с.

Грищук О. В. До питання філософського осмислення та правового визнання людської гідності

Анотація. Стаття присвячена проблемі філософського осмислення та правової регламентації людської гідності. На підставі аналізу сучасної наукової літератури, міжнародних і національних правових актів та практики їх застосування доведено, що ідею людської гідності слід пов'язувати із цінністю людини й оцінкою її значення і місця в суспільстві та державі. Саме оцінний момент у вигляді моральної чи правової оцінки є суттєвим засобом впливу на поведінку людини, на основі якого формується еталон вимог, що виставляються до дій людей у конкретній ситуації з конкретного приводу. Ці вимоги стають особистими нормами дій лише у випадку, коли вони забезпечуються насамперед внутрішнім переконанням людини в їх корисності, вигідності, цінності як для неї самої, так і для інших людей.

Людська гідність розглядається як самоцінність і суспільна значущість людини, що визначається існуючим рівнем суспільних відносин, загальносуспільними уявленнями про свободу, справедливість, рівність та виступає джерелом прав і свобод людини.

Ключові слова: людська гідність, права та свободи людини, свобода, справедливість, рівність.

Грищук О. В. К вопросу о философском осмыслении и правового признания человеческого достоинства

Аннотация. Статья посвящена проблеме философского осмысления и правовой регламентации человеческого достоинства. На основании анализа современной научной литературы, международных и национальных правовых актов и практики их применения доказано, что идею человеческого достоинства следует связывать с ценностью человека и оценкой его значения и места в обществе и государстве. Именно оценочный момент в виде моральной или правовой оценки является существенным средством влияния на поведение человека, на основании которого формируется эталон требований, предъявляемых к действиям людей в конкретной ситуации по конкретному поводу. Эти требования становятся личными нормами действий только в том случае, когда они обеспечиваются прежде всего внутренним убеждением человека в их полезности, выгоды, ценности как для него самого, так и для других людей.

Человеческое достоинство рассматривается как самоценность и общественная значимость человека, которая определяется существующим уровнем общественных отношений, общественными представлениями о свободе, справедливости, равенстве и является источником прав и свобод человека.

Ключевые слова: человеческое достоинство, права и свободы человека, свобода, справедливость, равенство.

Hryshchuk O. Revisiting the Philosophical Reflection and Legal Recognition of Human Dignity

Summary. The philosophical understanding of human dignity and its legal regulation are discussed in the article. On the basis of the analysis of contemporary scientific literature, international and national regulations and practice it is established that the idea of human dignity should be connected with a value of a person and evaluation of his/her importance and his/her place in society and in the state. This evaluation aspect in the form of moral or legal appreciation is a substantial means of influence on human behavior, on the basis of which the model requirements to a man in a particular situation in a particular matter are formed. These requirements become personal norms of action only if they are supported by internal belief of a person that they are useful, beneficial, and valuable both for oneself and for the other people.

Human dignity is considered as a intrinsic value and a social importance of a man that is defined by the existing level of public relations, common vision of freedom, justice, equality and finally acts as a source of rights and freedoms.

Key words: human dignity, human rights and freedoms, freedom, justice, equality.